

**Kombinat DAG
Alfred Nobel
Krzystkowitz**

**Alfred Nobel
Dynamit-Aktien
Gesellschaft
Christianstadt**

BB-PL
INTERREG V A
2014-2020

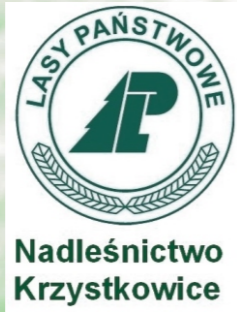

Euroregion „Sprewa-Nysa-Bóbr”

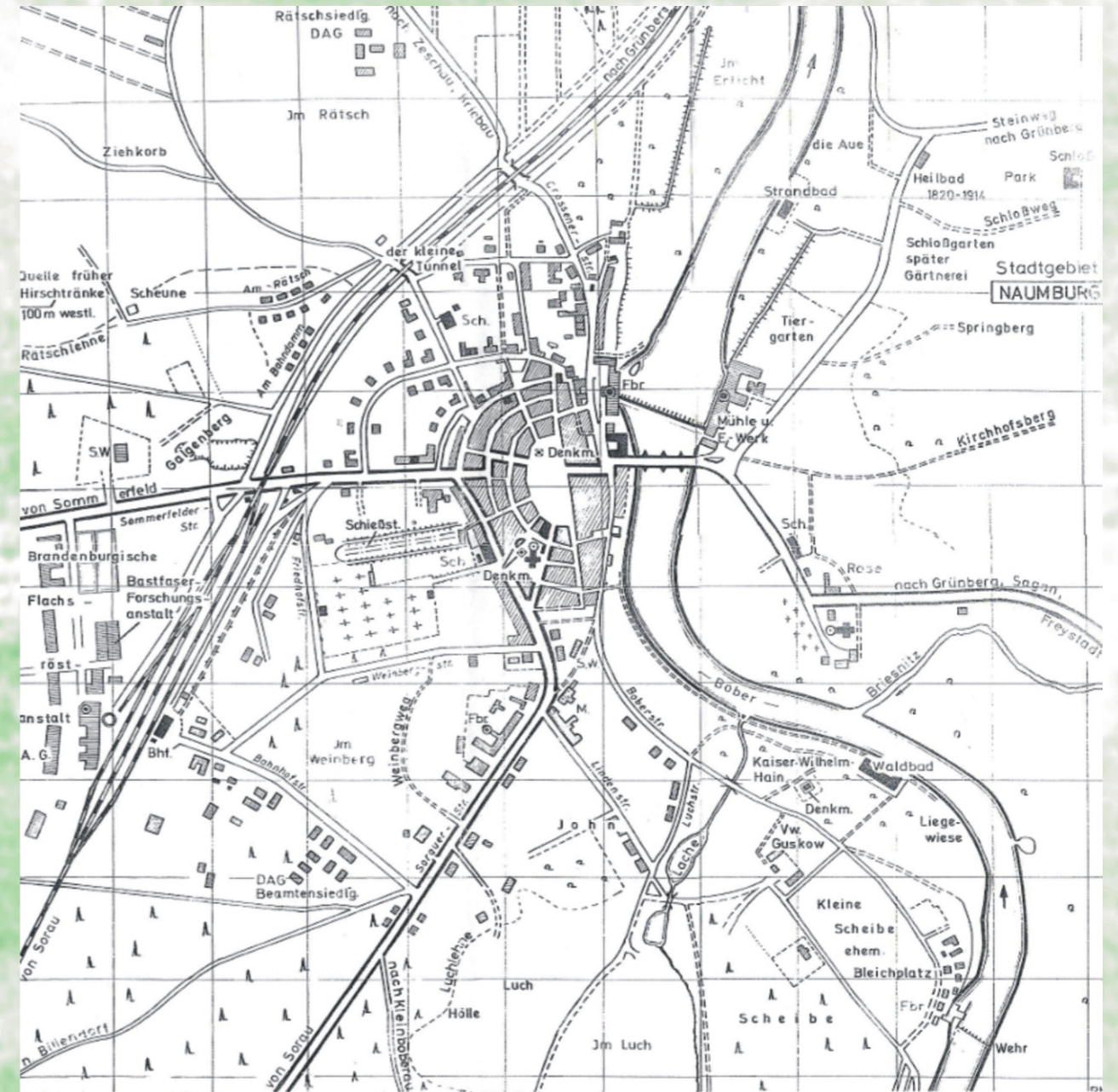
Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego
„Redukować bariery - wspólnie
wykorzystywać silne strony”

Europäische Union
Europäischer Fonds
für regionale Entwicklung
„Barrieren reduzieren
- gemeinsame Stärken nutzen”

Plan miasta Krzystkowie przed 1945 r.
(Stadtplan Christianstadt vor 1945 r.)

BB-PL
INTERREG V A
2014-2020

Euroregion „Sprewa-Nysa-Bóbr”

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego
„Redukować bariery - wspólnie
wykorzystywać silne strony”

Europäische Union
Europäischer Fonds
für regionale Entwicklung
„Barrieren reduzieren
- gemeinsame Stärken nutzen”

Kombinat Dag Alfred Nobel KRZYSTKOWICE

Alfred Nobel Dynamit Aktien-Gesellschaft Christianstadt

Alfred Nobel Dynamit AG w pobliżu Nowogrodu Bobrzańskiego to niegdyś wielka fabryka amunicji, umieszczona głęboko w lesie, z dala od ciekawskich oczu. Rozmieszczona była na powierzchni ponad 35 km kwadratowych. Najbardziej prawdopodobne źródła mówią o tym, że powstała w 1939 r jako filia koncernu IG Farben, co było przykrywką do właściwej działalności, która, jako "przemysł chemiczny" miała uzasadnienie w szczególnej ochronie terenu.

Tak naprawdę powstało tajne miasto, które było w pełni samowystarczalne. Do dzisiaj wewnątrz lasu pozostała sieć kolejowa, można odnaleźć ruiny budynków mieszkalnych, biurowych, laboratoriów czy samego zakładu produkcyjnego. W samym zakładzie istniała też filia obozu koncentracyjnego Gross Rosen, którego więźniowie byli zatrudnieni przy produkcji materiałów wybuchowych. Zakład miał swoje kasyna, a nawet oddział straży pożarnej. Większość urządzeń została wywieziona przez Niemców, uciekających przed ofensywą Armii Radzieckiej. W ciągu czterech miesięcy pomiędzy wkroczeniem Rosjan a przybyciem Polaków zanotowano wiele przypadków śmierci Rosjan, którzy lekceważąc napisy "Rauchen verboten" wchodzili do magazynów wypełnionych materiałami wybuchowymi z papierosem w ręce. Opowieści o fragmentach ludzkich ciał zawieszonych na drzewach, lub odrzuconych na kilkaset metrów, do dziś dnia można usłyszeć od mieszkańców okolicy, pamiętających czasy wojny.

Obecnie kombinat podzielony jest na kilka części. Jedna z nich, ogólnodostępna, należy do nadleśnictwa. Pozostałe podzielone są między jednostkę wojskową i zakład karny.

Die Alfred Nobel Dynamit AG in der Nähe von Nowogród Bobrzańskie war einst eine große Munitionsfabrik, weit entfernt von neugierigen Blicken, im Wald. Es befand sich auf einer Fläche von über 35 Quadratkilometern. Die sichersten Quellen sagen, dass sie in 1939 als Tochtergesellschaft des IG-Farben-Konzerns gegründet wurde, die eine angemessene Tätigkeit abdeckte, die als "chemische Industrie" im besonderen Schutz des Gebiets gerechtfertigt war.

In der Tat wurde eine geheime Stadt geschaffen, die völlig selbstständig war. Bis heute ist das Schienennetz im Wald geblieben, man kann Ruinen von Wohngebäuden, Bürogebäuden, Labors oder der Produktionsstätte selbst finden. In der Fabrik selbst befand sich auch eine Außenstelle des Konzentrationslagers Groß Rosen, deren Häftlinge in der Sprengstoffproduktion beschäftigt waren. Die Anlage hatte eigene Casinos und sogar eine Feuerwehr. Die meisten Geräte wurden von den Deutschen vor der Offensive der Sowjetarmee mitgenommen. In den vier Monaten zwischen der Ankunft der Russen und der Ankunft der Polen gab es viele Todesfälle durch die Russen. Sie betreten das Sprengstofflager mit brennenden Zigaretten und sorgten damit für Explosionen. Die Bewohner des Gebiets erinnern sich, dass die Fragmente der menschlichen Körper mehrere Meter weit in die Luft gesprengt wurden. Derzeit ist die Anlage in mehrere Teile unterteilt. Einer von ihnen, der allgemein verfügbar ist, gehört dem Forstamt. Die anderen sind in eine militärische Einheit und ein Gefängnis aufgeteilt.

Budynek Administracyjny (KASYNO)

Verwaltungsgebäude (Kasino)

Kasyno (nazwa przyjęta lokalnie) to budynek zlokalizowany przy głównej bramie fabryki. Przy nim zlokalizowanych jest kilka magazynów oraz całkowite ruiny budynków administracyjnych. "Kasyno" pełniło dwojaką funkcję w kombinacie. Znajdowała się tam kantyna oraz siedziba dyrekcji zakładu. Do niedawna jego fronton zdobiły stosunkowo dobrze zachowane płaskorzeźby: sylwetki mężczyzn ze sztandarami. Nadproże głównego wejścia zwieńczone jest również płaskorzeźbą przedstawiającą stylizowaną sylwetkę bobra w otoczeniu owocujących gałęzi dębu. Żadna z tych ozdób nie jest już dziś kompletna, zniszczeniu uległo też oszklenie otworów doświetlających klatkę schodową, wykonane ze szkła o unikalnym, lazuruwo-błękitnym zabarwieniu. Przeznaczenie tej budowli nie jest dokumentalnie potwierdzone, jednak szereg powtarzalnych przekazów mówi, że znajdowała się w niej siedziba dyrekcji oraz pomieszczenia biurowe, a ponadto kasyno wojskowe, bogato wyposażona biblioteka oraz sala kinowa.

Das Kasino (Name vor Ort akzeptiert) ist ein Gebäude am Haupttor der Fabrik. In der Nähe befinden sich mehrere Lagerhallen und Ruinen von Verwaltungsgebäuden. Das "Kasino" hatte in der Kombination eine doppelte Funktion. Es gab eine Kantine und einen Hauptsitz der Fabrik.

Die Reliefs sind noch heute gut erhalten: sie zeigen Silhouetten von Männern mit Fahnen. Der Sturz des Haupteingangs ist mit einem Relief überzogen, das die stilisierte Silhouette eines Bibers darstellt, der von fruchtbaren Eichenästen umgeben ist. Keines dieser Ornamente ist heute vollständig, auch die einzigartigen azurblauen Fenster, welche die Treppe beleuchteten, wurden zerstört. Der Zweck dieses Gebäudes ist nicht dokumentiert. Mehrere sich wiederholende Meldungen besagen, dass sich dort der Hauptsitz und die Büros sowie ein Militärkasino, eine reich ausgestattete Bibliothek und ein Kino befanden.

Budynek NITRACJI CELULOZY (HOTELOWIEC)

Gebäude für Zellulosenitration (Hoteliers)

Hotelowce (nazwa przyjęta lokalnie dla obiektów posiadających balkony na dwóch kondygnacjach) to budynki w linii produkcyjnej uczestniczące jako pierwsze w procesie nitracji celulozy. Balkony "Hotelowców" służyły do ewakuacji pracowników na wypadek zapalenia substancji poddawanych przetwarzaniu. Bezpieczeństwa konstrukcji poszczególnych budynków strzegł żelbetowy szkielet wypełniony lekkimi ściankami ceglanymi. Dodatkowo budynki posiadały wiele otworów okiennych. Przy takiej konstrukcji siła wybuchu uchodziła, niszcząc lekkie elementy i nie naruszając rdzenia budowli. Przy obiektach tego typu można zaobserwować fundamenty i elementy mocowania ogromnych zbiorników na przetwarzane materiały. Dachu budowli skonstruowane zostały w sposób umożliwiający pokrycie ich ziemią uprawną i wykonanie naturalnego maskowania w postaci nasadzeń leśnych.

Hoteliers (Name vor Ort für Einrichtungen mit Balkon auf zwei Etagen akzeptiert) sind Gebäude in der Produktionslinie, die als erste am Zellulosenitrationsprozess beteiligt sind. Balkone von "Hoteliers" dienen der Evakuierung von Angestellten bei Entzündung von Stoffen, die der Verarbeitung unterzogen wurden. Die Baukonstruktion einzelner Gebäude wurde durch ein Stahlbetonskelett mit hellen Ziegelwänden geschützt. Außerdem hatten die Gebäude viele Fensteröffnungen. Mit dieser Konstruktion entkam die Kraft der Explosion, zerstörte leichte Elemente und beschädigte nicht den Kern des Gebäudes. Mit Objekten dieser Art kann man Fundamente und Elemente zur Befestigung riesiger Tanks für verarbeitete Materialien beobachten. Die Dächer der Gebäude sind so gebaut, dass sie mit Ackerland bedeckt werden können und eine natürliche Maskierung in Form von Waldbepflanzungen ermöglichen.

Elektrociepłownia

Elektrownia, wyposażona w turbiny parowe, była funkcjonalnie zintegrowana z blokami ciepłowni, dostarczającej parę i ogrzaną wodę dla potrzeb technologicznych, bytowych i transportu kolejowego. Zespół ciepłowni wykonano w postaci dwóch bliźniaczych bloków przedzielonych torem kolejowym i wspólnym składem opału. Oba zespoły różniły się konstrukcją systemów kominowych oraz urządzeniami transportu paliwa do silosów zsypanych znajdujących się nad halą pieców. W pierwszym budynku znajdują się dwa stałe kominy ceglane a węgiel ze składu transportowany był pochylnią, na której zamontowany był taśmociąg z czerpakami. Drugi blok rezerwowy, wyposażono w dwa wysuwane teleskopowo kominu stalowe, a dostarczanie opału odbywało się wagonikami podwieszonymi do prowadnic na stropie pochylni transportowej.

Heizkraftwerk

Das mit Dampfturbinen ausgerüstete Kraftwerk war funktional mit Heizungsblöcken verbunden und lieferte Dampf und Warmwasser für den technologischen Bedarf, den Wohnbedarf und den Schienentransport. Die Wärmekraftwerksgruppe bestand aus zwei Doppelblöcken, die durch eine Eisenbahnschiene und einen gemeinsamen Brennstoffspeicher getrennt waren. Beide Komplexe unterschieden sich im Bau von Schornsteinsystemen und Treibstofftransporteinrichtungen für Rutschensilos oberhalb der Ofenhalle. Im ersten Gebäude gibt es zwei feste Ziegelkamine und die Kohle aus dem Lagerhaus wurde über eine Rampe transportiert, auf der ein Förderer mit Eimern montiert war. Die zweite Blockreserve war mit zwei teleskopischen Stahlschornsteinen ausgestattet, und die Brennstoffzufuhr erfolgte mit an den Führungen auf dem Dach der Transportrampe aufgehängten Wagen.

Heizkraftwerk

Składnica Opału

Składnica Opału to obiekt położony pomiędzy elektrociepłowniami przy głównym torowisku. Transporty węgla dostarczane były koleją ze Śląska. Do rozładunku składów służyła suwnica i system urządzeń zsypanych.

Teren kombinatu przecinała nie tylko liczna sieć betonowych dróg, lecz także torowisko. Praktycznie wszędzie gdzie istniały rampy przeładunkowe, w ich pobliżu znajdowały się tory. Ze względu na bezpieczeństwo w lokomotywach wjeżdżających na teren kombinatu wygaszano paleniska. Dalej mogły poruszać się tylko na zgromadzonej w swoich kotłach parze. Na terenie fabryki istniały specjalne stacje, na których lokomotywy mogły uzupełnić parę. Po fabrycznych torowiskach poruszały się również specjalne lokomotywy bezpaleniskowe parę wodną mogły tankować tylko na stacjach.

Heizstoffslager

Das Lager des Kraftstoffs befindet sich zwischen den Heizkraftwerken am Hauptgleis. Die Kohletransporte wurden aus Schlesien mit der Bahn geliefert. Die Züge wurden mit einem Kran und einem Rutschensystem entladen.

Das Areal der Anlage wurde nicht nur von einem großen Netz von Betonstraßen, sondern auch von Gleisen durchzogen. Praktisch überall gab es Laderampen, in der Nähe waren Spuren. Aus Sicherheitsgründen wurden die Öfen in Lokomotiven gelöscht, die sich im Bereich des Konglomerats befanden. Sie konnten sich nur mit dem in ihren Kesseln angesammelten Dampf fortbewegen. Auf dem Werksgelände gab es spezielle Stationen, auf denen Lokomotiven das Wasser nachfüllen konnten. Nach den Werks Spuren gab es auch spezielle, unabhängige Lokomotiven - Wasserdampf konnte nur an Stationen aufgeladen werden.

Strzelnica

Obiekty tego rodzaju były nieodłączną częścią kompleksów realizujących wytwarzanie amunicji oraz materiałów miotających i służyły głównie do testowania produkowanych wyrobów. Sama strzelnica składa się tylko z jednej osi strzeleckiej o długości niewiele większej niż 100 metrów, co jest typowym rozwiązaniem dla zwykłych, wojskowych strzelnic szkolno-treningowych, przeznaczonych do strzelania z broni małego i średniego kalibru. Obudowane stanowisko ogniowo-obszerności, nie jest typowe dla takich obiektów, co wskazuje na testowy charakter strzelnicy. Konstrukcja budynku mogła skutecznie chronić przed odłamkami i rykoszetami. Wyjątkowo solidna jest także konstrukcja kulochwytu. Materiały źródłowe wskazują, że w Krzystkowicach produkowano m.in. amunicję do działek pokładowych lotnictwa, oraz prawdopodobnie karabinowe, nasadkowe granaty odłamkowe i przeciwpancerne, a charakter i parametry strzelnicy odpowiadają warunkom sprawdzania takich właśnie odmian uzbrojenia.

Schießstand

Objekte dieser Art waren ein untrennbarer Teil der Komplexe, die bei der Herstellung von Munitions- und Triebwerkstoffen anfallen, und wurden hauptsächlich zum Testen der hergestellten Produkte verwendet. Der Schießstand selbst besteht aus nur einer Schießachse mit einer Länge von nicht viel mehr als 100 Metern, was eine typische Lösung für gewöhnliche militärische Trainings- und Schießstände ist, die zum Abfeuern von Kleinkaliberwaffen dienen.

Der beigefügte Feuerbeobachtungsstand ist für solche Objekte nicht typisch, was den Testcharakter des Schießstandes verdeutlicht. Der Bau des Gebäudes könnte wirksam vor Bruchstücken und Abprallern schützen. Die Konstruktion des Geschossfangs ist äußerst robust. Die Quellen zeigen, dass in Krzystkowice unter anderem Munition für Flughandlungen und wahrscheinlich Gewehre, Splitter-Granaten und Panzerabwehr-Granaten getestet wurden, und Art und Parameter des Schießstandes entsprechen den Bedingungen für die Überprüfung solcher Waffenarten.

Remiza strażacka

Remiza strażacka była istotnym elementem bezpieczeństwa przeciwpożarowego na terenie kombinatu. Do dziś zachowała się trzykondygnacyjna wieża obserwacyjna, która służyła również do suszenia węży strażackich. Wieży towarzyszą ruiny bazy socjalnej dla strażaków, garaży oraz kanału służącego do konserwacji pojazdów. Oprócz wieży na terenie fabryki istniała sieć instalacji telefonicznej i alarmowej. Na słupkach rozmieszczonych przy ważniejszych obiektach, zainstalowane były aparaty telefoniczne oraz przyciski pozwalające szybko zaalarmować o zagrożeniu.

Feuerwache

Die Feuerwache war ein wichtiger Bestandteil des Brandschutzes in der Anlage. Bis heute ist ein dreistöckiger Aussichtsturm erhalten geblieben, der auch zum Trocknen von Feuerschläuchen verwendet wurde. Der Turm wird von den Ruinen einer sozialen Basis für Feuerwehrleute, Garagen und einem Kanal für die Fahrzeugwartung begleitet. Neben dem Turm gab es in der Fabrik ein Telefon- und Alarmnetzwerk. An den Stellen der wichtigsten Einrichtungen wurden Telefone und Knöpfe angebracht, um schnell auf die Bedrohung aufmerksam zu machen.

Oczyszczalnia ścieków

Na terenie zakładów Alfred Nobel Dynamit Aktien Gesellschaft znajdował się potężny kompleks oczyszczalni ścieków. Oczyszczalnia składała się z dwóch czterokomorowych basenów rozdzielonych skomplikowanym systemem filtrów, osadników, sieci kanałów i pomp. W filtrach wykorzystywano ziemię okrzemkową. Teren fabryki przecięty był kanałem, do którego wprowadzane były kolektory o średnicy 20-60 cm. Na brzegu rzeki zbudowano dwa olbrzymie zbiorniki, skąd woda była pompowana dalej trzema dodatkowymi kolektorami o średnicy 80 cm. Do dziś zachowały się budynki mieszczące kiedyś stacje pomp i filtry oraz liczne obiekty hydrotechniczne śluzy, podziemne kanały, studnie i włazy kanalizacyjne. Do dnia dzisiejszego woda w basenach ma różne kolory. Jeżeli przyjrzymy się ich betonowej konstrukcji, to zauważymy, że substancje znajdujące się w nich były naprawdę silnie żrące - ściany basenów są po prostu wyżarte przez te substancje.

Kläranlage

Im Werk der Alfred Nobel Dynamit Aktien Gesellschaft befand sich ein riesiger Kläranlagenkomplex. Die Aufbereitungsanlage bestand aus zwei Vierkammerbecken, die durch ein kompliziertes System aus Filtern, Absetzbecken, Rohrleitungen und Pumpen voneinander getrennt waren. In den Filtern wurde Diatomeenerde verwendet. Die Fabrikfläche wurde von einem Kanal durchflossen, in den Kollektoren mit einem Durchmesser von 20 bis 60 cm eingeführt wurden. Am Flussufer wurden zwei riesige Tanks gebaut, aus denen das Wasser mit drei zusätzlichen Kollektoren mit einem Durchmesser von 80 cm gepumpt wurde. Bis heute gab es Gebäude, in denen sich einst Pumpstationen und Filter befanden, sowie zahlreiche hydrotechnische Einrichtungen-Schleusen, unterirdische Kanäle, Brunnen und Abwasserschächte. Auch heute hat das Wasser in den Becken unterschiedliche Farben. Wenn wir ihre konkrete Struktur betrachten, stellen wir fest, dass die Substanzen in ihnen wirklich stark ätzend waren - die Beckenwände werden von diesen Substanzen einfach zersetzt.

Budynek produkcyjny “KOTŁY”

Kotły to przyjęta lokalnie nazwa kolejnych budynków w linii produkcyjnej kombinatu, uczestniczące w procesie nitracji celulozy. Każdy budynek kotłów posiada wewnątrz trzy silosy wyłożone glazurą kwasoodporną, fundamenty zbiorników i instalacji technologicznych. W silosach były zamontowane wirówki, za pomocą których odwirowywano wodę od nitrocelulozy. Budynom kotłów towarzyszą rampy, na których składowano przetwarzane surowce.

Gebäude “Kessel”

Kessel sind die lokal akzeptierten Namen für nachfolgende Gebäude in der Produktionslinie des Werks, die am Zellulosenitrationsprozess beteiligt sind. In jedem Kesselgebäude befinden sich drei, mit säurefester Verglasung ausgekleidete Silos, Fundamente von Tanks und technologische Anlagen. In Silos wurden Zentrifugen installiert, mit denen Nitrocellulosewasser zentrifugiert wurde. Kesselgebäude sind von Rampen begleitet, auf denen verarbeitete Rohstoffe gelagert wurden.

Hala Holendrów

Jednym z etapów na drodze celulozy była "Hala holendrów". Tam w okrągłych, specjalnie przystosowanych zbiornikach w roztworze wody była mocno rozdrabniana. Po kolejnym wygotowaniu (stabilizacji końcowej) trafiała dalej do kotłów. Obecnie hala holendrów jest ruiną, jednak na terenie kombinatu znajduje się kilka tego typu budynków. Pomimo zniszczeń w dalszym ciągu widoczne są zbiorniki wyłożone kafelkami oraz żelbetonowa konstrukcja budynku.

Halle der Holaender

Eine der Etappen auf der Zellulosestrecke war "Halle der Holaender". Dort wurde es in runden, speziell angepassten Behältern in einer Wasserlösung stark gepresst. Nach einem erneuten Kochen (endgültiges Stabilisieren) ging es weiter zu den Kesseln. Derzeit ist die Halle der Niederländer eine Ruine, aber im Komplex gibt es mehrere solcher Gebäude. Trotz der Schäden sind geflieste Tanks und Stahlbetonkonstruktionen des Gebäudes noch sichtbar.

ZBIORNIKI (silos)

Budowle zostały całkowicie lub częściowo otoczone wałami ziemnymi, które miały chronić przed uderzeniem fali wybuchowej z zewnątrz, lub tłumić falę eksplozji wewnątrz. Ich cechą charakterystyczną był masywny żelbetonowy szkielet i lekkie zewnętrzne ściany "wydmuchowe". W razie wybuchu ceglana przegroda miała ulec skruszeniu i wyrzuceniu na zewnątrz obiektu. Najbardziej niebezpieczne półprodukty przechowywano w potężnych żelbetonowych cylindrach o wysokości kilku pięter, których grube na 1-2 m ściany wzmocnione zostały dodatkowymi żebrami wewnętrznymi oraz zewnętrznymi przyporami, natomiast lekkie zadaszenie zostało wykonane z desek. Trzy takie cylindry, służące najwidoczniej do operacji z nitrogliceryną i nitrocelulozą, zostały dodatkowo obsypane ziemią. Przeznaczenie silosów to jednak wciąż zagadka. Różne źródła podają różne zastosowania silosów. Jedne mówią, że były to zbiorniki kwasu siarkowego i solnego, natomiast inne, że służyły do przechowywania łatwopalnych cieczy.

Silos

Die Gebäude waren ganz oder teilweise von Erdarbeiten umgeben, die vor dem Aufprall einer Explosionswelle von außen schützen oder die Explosionswelle im Innern unterdrücken sollten. Ihr charakteristisches Merkmal war ein massives Stahlbetonskelett und leichte "Ausblaus" -Wände. Im Falle einer Explosion sollte das Ziegelschott zerbröckeln und aus dem Objekt geworfen werden. Die gefährlichsten Halbfabrikate wurden in riesigen Stahlbetonzylindern mit einer Höhe von mehreren Etagen gelagert, die Wände waren 1-2 m dick und mit zusätzlichen Innenrippen und Außenpfeilern verstärkt, während die leichten Dächer aus Planken bestanden. Drei solcher Zylinder, die offenbar für den Betrieb mit Nitroglycerin und Nitrocellulose bestimmt waren, wurden zusätzlich mit Erde besprüht. Die Verwendung von Silos ist immer noch ein Rätsel. Verschiedene Quellen geben unterschiedliche Verwendungszwecke von Silos an. Einige sagen, dass dies Behälter mit Schwefelsäure und Salzsäure waren, während andere dazu benutzt wurden, brennbare Flüssigkeiten zu lagern.

Dynamit Aktien Gesellschaft Normals Alfred Nobel Christiansdorf

Mapa poglądowa terenów byłej fabryki amunicji
Dynamit Aktien Gesellschaft Normals Alfred Nobel
Christiansdorf
wg stanu na dzień 1.07.2004r.

	Drogi krajowe		Wybrane obiekty kompleksu
	Drogi wojewódzkie		Zachowana numeracja obiektów
	Drogi powiatowe		Hotele
	Drogi gminne		Trafostacje
	Parkingi		Ruiny
	Ścieżka rowerowa		Numeracja oddziałów leśnych
	Numeracja oddziałów leśnych		Boiska/stadiony
	Boiska/stadiony		Wewnętrzne lasne
	Wewnętrzne lasne		Główne drogi lasne
	Główne drogi lasne		

Szlak samochodowy

Początek w Dobroszowie Małym przy stacji pomp oraz na trasie wodociągu. Przejżdź drogą 1075F przez Nowogród, później drogą 289 do parkingu za miastem. Dalej szlakiem pieszym.

Szlak pieszy (min. 3h)

Początek przy parkingu leśnym, bądź w Nowogrodzie Dolnym. Szlak wiedzie przez serce fabryki, m. in. silosy, elektrociepłownię, "hotelowce". Wycieczkę można zakończyć na parkingu leśnym, bądź w mieście.

Szlak rowerowy (ok. 20 km)

Szlak rowerowy rozpoczyna się w mieście. Biegnie poprzez "Leśną ścieżkę dydaktyczną", później poprzez tereny byłej fabryki, aż do pozostałości po miejscowości Nowa Wieś. Tamże szlak kieruje się w stronę Krzywańca, skąd powraca do Nowogrodu. Na ostatnim odcinku szlaku znajdują się linie okopów "Rygiel Bobru".